

СОЦИОЛОГИЈА И НАШЕ ВРЕМЕ

* Иришки Венац, 11-12. јун 1998.*

Слободанка Бакић
Институт за криминолошка
и социолошка истраживања
Београд

UDK: 159.964.21
Прегледан научни рад
Примљен: 12. 07. 1998.

АГРЕСИЈА И ПАТЊА КОД АУТОРИТАРНОСТИ

Однос доминације, то јест агресија и из ње произашла патња као и спремноста на патњу, двоструко су лице ауторитарног карактера. У основи овог феномена ауторити истичу однос према лику традиционалног оца, који је, у исто време, и деспотски тиранин у својственој породици и слуга покорни држави, то јест широј заједници. Способност да издрже стање патње синови компензирају кандидатуром за будућу улогу тиранина. У овоме је и срж тумачења менталитета који је Цвијић окарактерисао као рајинску покорност према јачем, а агресивност према слабијем.

Кључне речи: ауторитарност, агресија, мазохизам, патња, отац, друштвена моћ, традиционални ауторитет, часа, покорност.

Феномен ауторитарности може се свести на неколико битних обележја: а) схватање односа доминације и подчињавања као део природног поретка ствари, б) агресију, односно патњу као логичну последицу оваквих односа, в) добровољност и задовољство у потчињавању и патњи и г) уважавање и поковавање једној врховној личности која у овом типу односа на врху пирамиде моћи, симболише њену суштину, снагу и привлачност.

Одакле добровољност у патњи и задовољство у потчињавању који, као два лица бога Јануса, чине срж ауторитарног карактера?

Покушавајући да одгонетне ову дихотомију, директно инспирисан Фројдовим делом "Масовна психологија и анализа Ја" (*Massenpsychologie und Ichanalyse*), Вилхелм Рајх у *Масовној психологији фашизма* истражујући природу немачког фашизма, посебно испитује везу између очинског лика и настанка ауторитарног карактера (Reich, 1968).

Полазећи од својства ауторитарног карактера по којем потчињавање ауторитету причињава задовољство, Рајх који изједначава фашизам и ауторитарност, корен фашизма своди на индивидуално-психолошки ланац у чијој се основи налази побуна против ауторитета уз истовремено признавање и подвргавање ауторитету. Овај се феномен код личности, сматра Рајх, развија на преласку у зрело доба и главно је психолошко обележје малограђанштине на којој почива ауторитарна свест која је родила фашизам. У њеном формирању главну улогу игра породица и однос деце према оцу, који

је, по Рајху, легитимни представник ауторитарности у породици и у друштву, као њен најважнији ослонац.

Отац као носилац друштвене моћи

Психоаналитичко тумачење оца породице произашло из Фројдове “Масовне психологије и анализе Ја”, списа који је инспирисао касније више аутора, међу којима се и Рајх, необично подсећа на улогу и моћ које је отац имао у римско време. Као што је познато, институција *pater familias*-а пре више од 2.000 година, базира на постојању свемоћне власти оца који располаже животима и судбинама свих чланова породице. Како наводи Љубомир Тадић, та патријархална и патримонијална власт истовремено је била симбол непрестаног непунолетства, не само чланова римских породица, него је инспирисала за шири однос владара и заједнице, где се непунолетни народ претварао у прости објекат власти (Тадић, 1987).

Темељ власти, како је у психоаналитичкој литератури констатовано, усидрен је у нашем несвесном, у сликама оца и мајке. Патернална цивилизација развила се из односа *pater familias*-а и права која су му дата, па, следствено томе, као што владари представљају инкарнацију нашег колективног оца (који демонском дијалектиком уме да у исто време “помилује” и кажњава, кога “волимо” и “мрзимо” у свом покоравању). Тако и политичка власт по традицији представља мушки посао, у складу с представом о ауторитету изведеном из традиције римског оца породице.

И у модерном друштву, сматра Рајх, отац као представник ауторитета државе, остаје њен најважнији инструмент моћи. И сам поданик у исто време када и “владар”, он својство поданика (значи покорност) преноси и на своју децу, унутар сопствене породице. Ово код синова рађа и поданички став наспрам ауторитета и јаку идентификацију са оцем-агресором, што успоставља повољну психолошку подлогу за идентификацију са сваком влашћу и вођом лично. У том смислу, ауторитарни вођа представља отелотворење ауторитарности шире друштвене групе. Онолико колико вођа те шире групе одговара типу ауторитарног центрама - оца - утолико се за њега више везују остали чланови групе, из простог разлога што он на себе усмерава све оне афективне ставове који су некада важили или још увек важе за строгог али заштитничког и репрезентативног *pater familias*-а. (Рајх, 1968).

Како Рајх каже, у колективно-психолошкој структури једног друштва тип везаности за оца и друштвени поредак одговара типу везаности за ширу заједницу, значи, друштво, нацију или племе. Према томе, улога традиционалног оца од римског *pater familias*-а до данашњих ауторитарних режима, увек је по својој суштини иста: он је најрепрезентативнији члан шире заједнице и оличење њеног духа, моћи и вредности, дакле есенцијална личност и легитимни делилац правде, то јест, врховни закон друштва. Ово је још изражено у прастарој римској изреци: *quod principi placuit legis habet vigorem*

(снагу закона има оно што се допада владару), а владар, како Тадић каже, тако представља слику замишљеног господара бога и оца у исто време.

Традиција третирања поданика као особа нижег рода својствена је, дакле, ауторитарним вођама, од римског *pater familias*-а до данашњег дана. Истичући незрелост и поводљивост народа, па отуда и потребу за ауторитарним вођом, Адолф Хитлер у *Mein Kampf* наводи како је народ у претежној већини усмерен и склон фемининости, па је његово мишљење и деловање више вођено осећањима него трезвеним размишљањима. Тај осећај, каже Хитлер, није компликован него једноставан и јединствен: “Нема ту много диференцирања, него само позитивно или негативно, љубав или мржња, правда или неправда, истина или лаж...” (Хитлер, 1982).

Ако прихватимо дефиницију фашизма Тодора Куљића по којој фашизам призива традицију, органску заједницу из колективне меморије нације, уместо да тежи грађанском друштву, онда бисмо морали да се позовемо на појам такозване когнитивне (традиционалне) ауторитарности који је у свом делу увео Гринштајн (Greenstein, 1975). По овом тумачењу психодинамичка ауторитарност (фашизам) представља регресију на претходни ниво ауторитарности који карактерише традиционална, преиндустријска друштва. Куљић говори о истом феномену називајући га “дифузним фашизмом”, наводећи његове одлике: неотрадиционализам и фолклоризам уз обиље демагогије. Како каже аутор, по правилу, манихејски принцип допуњен је етноцентризмом - “ми” као оличење добра и “они” као оличења зла (Куљић, 1989).

Етноцентризам као елемент ауторитарности наводи и Адорно. Он је, по овом тумачењу у непосредној вези са комплексом власти и моћи, а манихејско мишљење (“ми” групе и “они” групе) подразумева ауторитарну поделу на више и ниже која се поклапа са моделом на “нас” и “њих”.

Ауторитаризам дакле има јаку обичајну подлогу. Ово Вјеран Катунарић дефинише као постојање микросоцијалне ауторитарности, “одувек”. Под овим подразумева трајну, латентну психолошку подлогу у којој налази менталну затвореност и ригидност, неспремност за промене у понашању и прихватање иновација, чврсту везаност за старе навике, предрасуде и социјалну дискриминацију, уз послушност према било којој власти. (Катунарић, 1991).

О регресији на претходни традиционални ниво као основи ауторитаризма говори и Сергеј Флере који у непоузданости друштвених институција “што ствара неподношљиву несигурност”, налази у неслућене потенцијале за васкрсавање ауторитарне агресије. Ово, каже Флере, припрема подлогу да се грађански тип сигурности замени етноцентричком стабилношћу уз помоћ харизматског вође, физичке моћи, голе силе и идеје нације. (Флере, 1991).

Дефинишући ауторитарност као облик друштвеног карактера који је и рационалан и ирационалан, Катунарић је сматра основом за прихватање

поштовања норми и обичаја (рационалан), или као захтев за бескомпромисно жртвовање и одрицање (ирационалан). Ирационални ауторитет (обично се позива на неку религију спаса), тежи да елиминише рационални, као и све мостове споразумевања и посредовања који уз њега иду. Тиме се аутархични систем друштвеног живота затвара, из чега опет произлазе све империјалне идеологије - етничке, националне, социјалистичке.

Тако и блискост ауторитарног и националистичког синдрома Катунарић изводи из тврдње да, због традиционалне неразвијености друштва, национализам као масовни осећај има снажну социјалну енергију за истеривање историјске и политичке правде, дакле има популистички карактер који се веома успешно инструментализује за непосредне политичке циљеве, пучки етнос, тј. већина која припада доњим друштвеним слојевима, постаје предмет једне силовите политичке игре, која се, опет, уклопила у тежње за јаким, ауторитарним вођом.

Осећање части као компензација

Формулишући “ланац ауторитарности” као колективно-психолошку подлогу рађања ауторитарне личности, Рајх наводи и његове карике: патријархалност (као стварно стање или регресија), институција традиционалног (патријархалног) брака, укидање индивидуалних потреба као масовнопсихолошки императив и компензативна осећања. Међу њима нарочиту улогу има осећање части.

Част којој припада нарочито место у херојском етосу на коме опет почива традиционални (когнитивни) ауторитаризам прединдустријских друштава, на индивидуално психолошком нивоу има сасвим прецизну улогу. Тако, помињући компензативну улогу ауторитаризма, Адорно помиње да осећање части може бити надокнада за бројна лична лишавања, као и за инфериорност која егзистира као психолошко осећање лишеног. Она се може компензовати кроз јачање неких нарцистичких компонената личности, а најплодније тло бележи у јачању потенциране улоге части. Притом се, како Адорно истиче, општа угроженост из свих других разлога очитује у параноично постављеном појму части, која постаје средишње питање угрожености, па тако и добија обележје вечне угрожености. Због тога је вечито и треба бранити - то јест, вечито бити агресиван (Адорно, 1950).

И Рајх помиње компензативну улогу части након других индивидуалних фрустрација и лишавања, у случају када се представа за домовину и нацију субјективно веже за представу о мајци и породици. У том случају, по Рајху, малограђанин открива у себи вођу, нацију и државу, па се стога осећа и идентификује као бранитељ њихове части. Част може, у традиционалним друштвима имати и митски карактер, трансцендентан стереотип који почива на општој угрожености (сталним непријатељем, на пример). У том случају, иако је реч о индивидуално психолошком плану, ради се о утапању “ја” у

“ми”, то јест, о неиздиференцираном индивидуализму у друштвима “органиске солидарности” (Тенис), где се перманентно угрожено интегритет заједнице у потпуности поистовећује са личним интегритетом (Рајх, 1981).

Истражујући менталитет Динараца, Герхард Геземан индивидуалне фрустрације замењује фрустрацијом племена или нације, уместо личне доминације, уводи колективну доминацију, а уместо личне агресије - колективну агресију чланова заједнице, којој се служи искључиво као елементу друштвеног тоталитета. У оваквим заједницама, како Геземан наводи, нема места за индивидуализам или либерализам такозване слободне личности. Као личност егзистира само вођа и то искључиво у метафоричној улози представник суштине духа свеукупне заједнице... “Он је племе, он је најбољи у племену, он је најбољи пример хтења и готовости племена, али он истовремено уздиже племе својим примером, подиже му морално славољубље, даје му нове облике, никад га не поткопава, не обара, већ га даље развије...” (Goezeman, 1943).

Веза између личности вође и осећања идентитета чланова шире заједнице, чији се сам врх огледа у одбрани части, очитује се осећањем да вођа својом личношћу афирмише племе, те се преко њега племе осећа оличено у својој особености и карактеролошком идеалу. Значи, између личности и племена влада хароминичан однос идентификације и пројекције на очинском лику, где се одбрана идентитета и једног и другог спаја у појму (одбране) части.

Лажни мазохизам подређених

У односу подређености, која се код ауторитарног карактера сматра природним односом слабијих према јачима налази се, како смо поменули мазохистичке компоненте патње. У случају доминантног оца, строг и далеки *pater familias* наизглед тешко може бити погодан за било које друго поунутрење изузев осећања подчињености, ниже вредности и патње. Како Фром каже, од оца се страхује и слуша се одмах и без противљења. Ту је, кадгод, помешан осећај страхопоштовања с осећајем мржње или страха, што том односу дају посебну боју. Све док отац живи, његова је воља једини закон, а нада у самосталност и независност, уколико је има, свесно или несвесно повезана је са помишљу на очеву смрт. Мора се међутим поменути и елемент дивљења и љубави као и страха од губитка љубави, што такође обележава овај однос. Како Фром наводи, мазохистичке тежње имају за циљ да жртвовањем индивидуалности сопствене особе и одрицањем личне среће, предају појединца моћи наређеног, да се у њој, у неку руку расточи... Однос амбиваленције може се рационализовати делењем моћника на “наше и “њихове” и пројектовањем негативних осећаја према сопственом “оцу” на туђег “оца”. Тако се туђе вође могу страсно мрзети као и туђи богови и туђи ауторитети

уопште. Насупрот страсне љубави, поштовања и поштовање према сопственом вођи, боговима и ауторитетима (From, 1984).

Поставља се, међутим, питање како синови уопште трпе оца тиранина, пошто мржња према туђем оцу - тиранину углавном не компензује тешкоће да се он подноси. Одговор на ово питање може се наћи у лажном мазохизму подређених.

Синовлева субординација и патња компензира се у ствари, на други начин: прво, кандидатуром за друштвену улогу *pater familias*-а, која му по рођењу и спољној припадности следи. То значи да ће синови - паћеници, већ по природи ствари, једног дана и сами наћи у обрнутој - доминантној улози, чиме ће богато надокнадити претходну патњу. Ово, представља веома повољну подлогу за идентификацију са оцем, због чега се, између осталог, већ у корену односа успоставља подношљива психичка равнотежа између очинске агресије и доминације и (привременог) мазохизма синова. Ова психолошка и друштвена перспектива несумњиво је психолошка основа и потпорни стуб издржавања строгог система односа послушности и одрицања које налаже отац, као легитимни носилац друштвених норми у којима доминације и подчињавање припадају "природном" поретку ствари.

Сличан случај може бити на нивоу друштвеног тоталитета, у односу према вођи. Познато је да добар део великих диктатора представља популистичке вође "никле" из народа. Обожавање и потчињавање таквом вођи, па и патња од њега, крије у себи лукавост и наду потенцијалног диктатора који у мазохисти чучи. Уколико је Он тако и толико успео, можда ћу моћи и ја! Осим тога, пењање на лествицу друштвеног успеха, значи задобијање све веће моћи на узлазној линији социјалне стратификације, што отвара даље перспективе све веће власти над све већим бројем подчињених. Тако сваки члан ауторитарног друштва, ма колико био послушан и понизан према ауторитету, има шансу да и сам неким влада. Већ само постојање овакве могућности ствара другачији однос према патњи, јачајући њену компензативну моћ путем потенцијалне доминације. Ово је по нашем мишљењу психолошка основа мазохистичке стране ауторитарног односа.

Отуда се у оквиру онога што Геземан назива "непобитним духом оданости" и строге покорности према вођи, налази оно што је Цвијић назвао "рајинском покорношћу према јачем и агресивност према слабијем", што, како Цвијић каже, ствара дволичан карактер, а ми бисмо рекли, одржава два лица ауторитарног карактера (Цвијић, 1990). Ове две стране истог карактера може још боље разумети и протумачити онај ко је осетио дух ауторитарности на сопственој кожи, а и ко је настао и развијао се у одговарајућем систему односа.

ЛИТЕРАТУРА:

- Adorno, T. *et al.*, *The Authoritarian Personality*, New York, 1950.
Cvijić, Jovan, *O balkanskim psihološkim tipovima*, *Sabrana dela*, I, Beograd, 1990.
Flere, Sergej, *Autoritarizam i ratradicionalizacija*, *Sociologija*, 3, 1991.
From, E., *Autoritet i porodica*, Naprijed, Zagreb, 1984.
Goeseman, Gerhard, *Heroische Lebensform - Zur Literatur und Wesenkunde der Balkanischen Patriarhalität*, Berlin, 1943.
Greenstein, *Personality and Politics*, New York, 1975.
Hitler, Adolf, *Mein Kampf*, Surkamp Verlag, Frankfurt am Mein, 1982.
Katunarić, V., *Uoči novih etnopolitičkih raskola*, *Sociologija*, 3/1991.
Kuljić, Todor, *Fašizam*, Nolit, 1989.
Reich, Wilhelm, *Die Massenpsychologie des Faschismus*, Frankfurt am Main, Surkamp Verlag, 1981.
Tadić, Ljubomir, *Autoritet i osporavanje*, Beograd, 1987.

Slobodanka Bakić
Institut for Criminology
and Sociological Research

Summary

**AGGRESSIVENESS AND SUFFERING IN AUTHORITARIAN
BEHAVIOUR**

The relationship between dominance, i.e. aggressiveness and suffering derived from it, as well as readiness to suffer are only seemingly two opposite ends of an authoritarian character. A model of traditional father as emphasised by many authors, underlies this phenomenon. A traditional father is concurrently a despotic tyrant in his own family (following the example of the Roman institution of the "pater familias" role which dates back to more than 2000 years ago) and servant to a broader community, i.e. the state. The ability to endure suffering the sons compensate by being candidates for their future role of tyrants. It is on this duality that the essence of mentality is based upon, characterised by obedience to those who are stronger and aggressive toward those who are weaker.

Key words: aggressiveness, suffering, authoritarian behaviour, pater familias.